

PROŠLOST

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historijuBroj 50
Godina XXV
Novembar, 2020.
[str. 63-84]

© Monos 2020

Privredni razvoj Gračanice u periodu od 1995. do 2018. – kratak pregled

---

Prof. dr. Omer Hamzić

Prilog predstavlja historijsku retrospektivu privrednog razvoja općine/ grada Gračanice, u periodu od završetka rata, 1995. godine do najnovijeg vremena, sa posebnim osvrtom na 2018. godinu. U prvom dijelu govori se o tradiciji poduzetništva i "preživljavanju" privrednih subjekata u toku rata za Bosnu i Hercegovinu (1992. – 1995.) godine, dok je težišno pitanje (poslijeratni privredni razvoj Gračanice) obrađeno hronološki, u dva dijela: prvi je period obnove, 1995. – 2001., a drugi period ubrzanog razvoja – od 2001. do 2018., s posebnim osvrtom na 2018. godinu. Tekst je pisan na osnovu službenih materijala lokalne zajednice, koji obiluju pletjerano obimnom, ali nesređenom statistikom, koja sama po sebi ne pruža mogućnost za kvalitetnije usporedbe i zaključke. Zato ovaj tekst treba čitati kao historijsku retrospektivu (ili informaciju), a ne kao ekonomsku analizu ili elaborat.

Ključne riječi: Gračanica, čaršija, privreda, privatizacija, prihod, dobit, zaposlenosti

UVODNA NAPOMENA

U radu se prezentiraju osnovni podaci o privrednom razvoju Gračanice od Dejtona, zaključno sa 2018. godinom, bez detaljisanja koje je uobičajeno za čisto ekonomske analize i teme. Cilj je pokazati dinamičan razvoj privatnog poduzetništva u Gračanici, sa argumentacijom da već posvojeni slogan "Gračanica od posla čaršija" nije nikakav propagandni izričaj, već naprosto činjenica. Za pisanje ovog priloga kao izvor korišteni su službeni materijali općine/grada Gračanice, a od ključnih podataka, praćeno je kretanje broja registrovanih privrednih subjekata po djelatnostima, obim njihovog poslovanja kroz kretanje ukupnog prihoda, uspješnost poslovanja kroz ostvarenu dobit, te kroz investicije, izvoz i zaposlenost. Budući da su spomenuti materijali rađeni po različitim metodologijama, mnogi podaci u njima nisu međusobno uporedivi, pa se nije ni mogla do-

sljedno koristiti komparativna metoda, što je svakako nedostatak ovoga teksta. Osim toga, općinske, odnosno gradske službe, informativne materijale, pa i privredne analize za lokalno područje rade isključivo na osnovu podataka iz Federalne poreske uprave i Federalnog zavoda za statistiku, koji nisu pogodni za neke posebne analize lokalnog privrednog razvoja. Nažalost, opštinska/gradska uprava nije vršila vlastita istraživanja, niti je imala mogućnost da stvara vlastite statističke baze podataka koji bi se mogli komparirati međusobno ili sa podacima Federalnog zavoda za statistiku. Zato i ovaj tekst treba čitati isključivo kao historijsku retrospektivu privrednog razvoja općine/grada, a ne kao ekonomsku analizu stanja privrede na ovom području u naznačenom periodu.

TERITORIJALNI OKVIR I RESURSI

U administrativnom smislu, Grad (do 2018. Općina) Gračanica, jedna je od 13 općina/gradova Tuzlanskog kantona u Federaciji BiH, zahvata **površinu** od 219,5 kvadratnih kilometara, sa gustinom naseljenosti od 268 stanovnika po kvadratnom kilometru. Pripada regiji Sjeveroistočne BiH, sa 33 općine (grada) u dva bosanskohercegovačka entiteta. Do 1991. godine, odnosno Dejtonskog mirovnog sporazuma, 1995. godine, općina Gračanica, teritorijalno se prostirala s obje strane rijeke Spreče, nalazila se između dva privredno jaka regiona Doboj i Tuzla, na ukupnoj površini od 387 kvadratnih kilome-

tara. Dejtonskim mirovnim sporazumom nekadašnji teritorij općine s lijeve strane Spreče (6 sela sa dominantno srpskim stanovništvom: Boljanić, Karanovac, Sočkovac, Kakmuž, Bosansko Petrovo Selo i Porječina) pripao je Republici Srpskoj i tako smanjen sa 387 na 219,5 kvadratnih kilometra (ili za 43,28 %). Osim gradskog područja Gračanice, u novim granicama općine, poslije Dejtona, ostala su 23 sela s desne strane Spreče i južnim pobrđima Trebave: Babići, Buk, Doborovci, Donja Lohinja, Donja Orahovica, Donji Skipovac, Džakule, Gornja Lohinja, Gornja Orahovica Gornji Skipovac, Lendići, Lukavica, Malešići, Miričina, Piskavica, Pribava, Prijeko Brdo, Rašljeva, Soko, Stjepan Polje, Škahovica, Trnovci i Vranovići.

Na osnovu člana 9. Zakona o Gradu Gračanica ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", broj 30/2019 od 27. 05. 2019. godine), Općina Gračanica je dobila status Grada. Iako je od lokalnih zvaničnika u javnosti pompezno najavljivana, što se tiče ingerencija i nadležnosti iz domena lokalne samouprave i prostornog okvira, ta je promjena u suštini bila obična formalnost, koja praktično ne donosi ništa.

Osim povoljnog geografskog položaja u užem i širem prostoru sjeveroistočne BiH, razvojne mogućnosti Grada Gračanica (prostora ranije općine) temelje se na njegovim prirodnim resursima, od kojih su najvažniji: obradivo zemljište, nemetalčke sirovine i termomineralne vode.

Radi se o umjereno kontinentalnoj klimi, povoljnoj pedološkoj strukturi zemljišta (aluvijalna i semiglejna u dolini Spreče 10%, pseudoglej 60% i sionici 30% u brdskim dijelovima) kao najznačajnijem poljoprivrednom resursu općine. Ravničarski dio, uz rijeku Spreču, pogodan je za zasijavanje ozimih strnih žitarica, kukuruza, povrća i slično (ratarstvo), dok viši predjeli obiluju pašnjacima i livadama, pogodnim za razvoj stočarstva i voćarstva.¹ Stepen iskrišenosti tih prirodnih resursa, kao i raspoloživih kapaciteta i ljudskog potencijala, međutim, tradicionalno je dosta nizak i nedovoljan, posljednjih godina tek neznatan.

Zemljišni resursi su pogodni za proizvodnju zdrave hrane, uzgoj voća i stočarstvo. Oranice su zastupljene sa 9.056 ha, voćnjaci sa 1.765 ha, livade 1.015 ha, pašnjaci 1.460 ha i šume 6.451 ha. Veći dio sadašnjeg područja Grada poznat je kao voćarski kraj, pogodan za uzgoj šljiva i jagodičastog voća. To je, uistinu, važna dugoročna osnova za razvoj poljoprivrede i prehrambene industrije. Isto tako, šumsko bogatstvo, prirodni potencijali nekih predjela (Četovulja. Vis. itd.), omogućuju intenzivniji razvoj planinskog i izletničkog turizma i dalji razvoj u tom pravcu.

Naglašene akumulacije termo mineralnih voda u području sprečanskog reljefnog rasjeda omogućuju zahvat vode sa barem 20 eksploatacionih bunara, orijentacionih dubina od 300 do 1.000 metara, prosječnog kapaciteta cca 100 kubika u sekundi po bušotini. Pored energetskog potencijala te vode imaju široki dijapazon primjene u zdravstvu i rehabilitaciji, turizmu, proizvodnji zdrave

hrane, ribogojstvu, stočarstvu, ekstrakciji ugljendioksida i proizvodnji suhog leda.

Na širem prostoru Gračanice i Trebave dokazane su pojave znatnih ležišta nemetalnih mineralnih sirovina, kao što su: bentonit, kaolin, kvarcni pijesak i tuf, keramičke i vatrostalne gline i krečnjaci.

Mnoge analize ekonomskog razvoja općine ističu neadekvatno korištenje ili nizak stepen iskorišteni pojedinih prirodnih resursa (poljoprivredno zemljište, nemetalne mineralne sirovine, vrela termo mineralnih voda).² Puno je uzroka što se ti prirodni potencijali nedovoljno ili nikako ne koriste, ali je samo jedna posljedica: sporiji ekonomski razvoj i vidno zaostajanje naspram realnih mogućnosti.

Po popisu iz 1991. godine, tadašnja općina je imala 59.134 **stanovnika**. Prema procijenjenim podacima općinske administracije iz 2010. godine, na općini Gračanica živjelo je 58.926 stanovnika, od čega 30 % u urbanom dijelu općine, to jest u samoj Gračanici.³ Međutim, u službenom popisu 2013. godine, utvrđeno je da na općini živi 48.403 stanovnika, što je za gotovo 8% manje u odnosu na procjene iz 2010. Prema podacima Federalnog zavoda za programiranje razvoja, procenat radno sposobnog stanovništva kretao se od 70,5% u 2010.g. do 71,1% u 2014.g.

Preliminarni podaci iz Popisa 2013. godine pokazuju da 72% stanovnika živi u ruralnim mjesnim zajednicama. Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku na području Grada Gračanica u 2018. godini živjelo je 45.128 stanovnika, što je za 7,2 % manje u odnosu na broj stanovnika utvrđen

1 Poljoprivredno zemljište zauzima 66,76% ukupnog zemljišta općine. U strukturi poljoprivrednog zemljišta sa aspekta katastarske kulture: oranice zauzimaju 9.040 ha, voćnjaci 1.749 ha, livade 1.032 ha i pašnjaci 1.513 ha, šume i šumsko zemljište 6.603 ha, a neplodno zauzima 40 ha.

2 Informacija o aktuelnim privrednim kretanjima na Općini Gračanica u 2010. godini, Služba za poduzetništvo, lokalni razvoj i finansije Općine Gračanica, 2011.

3 Na završetku rata, 1995. godine na području Gračanice na evidenciji bilo 7.291 raseljenih lica i izbjeglica s područja Zvornika, Srebrenice, Bratunca, Vlasenice, Doboja, Grapske, Dervente itd. U narednih 5 godina većina se vratila na svoja ognjišta ili se raselila u druge zemlje tako da ih je 2010. službeno evidentirano 821 lice koji su uglavnom smješteni u izbjegličkim naseljima na području općine.

u popisu 2013. godine. Više od 95% stanovništva čine Bošnjaci.

TRADICIJA PODUZETNIŠTVA

U postdejtonskom periodu Gračanica je bilježila stalnu uzlaznu putanju društveno-ekonomskog i sveukupnog razvoja. Rezultat je to dobre organizacije, uspostavljenih partnerskih odnosa između privatnog sektora i lokalnih vlasti, tradicije i mentaliteta. Ustvari, sve što je ovdje u proteklom periodu postignuto, rezultat je rada i samoinicijative ljudi od posla i biznisa, talentovanih mladih, ambicioznih, kao i podsticaja sa viših nivoa vlasti, što ne reći, i dobro organizovane lokalne uprave.

Dosadašnja istraživanja ukazuju na to da bi, ishodište poduzetništva i poduzetničkog duha u Gračanici trebalo tražiti dublje u prošlosti, u vremenima kada je Gračanica bila sjedište prostranog kadiluka, turske kaze, austrijskog kotara, jugoslovenskog sreza... U istraživanjima Adema Handžića nalazimo podatke o bogatim gračaničkim trgovcima i zanatlijama koji su proizvodili za vojsku i trgovali širom osmanske carevine.⁴ U preciznoj austrougarskoj statistici Gračanica je označena kao vrlo prosperitetno trgovačko-zanatsko mjesto sa prvim počecima industrije. Sličan status Gračanica je zadržala i u Kraljevini Jugoslaviji.

Poslije Drugog svjetskog rata, shodno proklamovanim ciljevima planske ekonomije–nacionalizacije, elektrifikacije i industrijalizacije, novi komunistički režim okreće se velikim državnim preduzećima koja su se, što se tiče tadašnjeg gračaničkog sreza, razvijala na bazi već dokazanih resursa – azbesta, gline i drveta. Kao nosioce razvoja, u njih se ulaže ogroman društveni kapital – što će se kasnije pokazati kao veliki promašaj. Paralelno s tim, odvijao se drugi proces – nacionalizacija malih privatnih zanatskih pogona i trgovačkih radnji, te njihovo organizovanje

u sitna državna preduzeća, na postojećim osnovnim sredstvima i bez većeg angažovanja državnog kapitala. Izgrađivao se sistem u kojem privatno vlasništvo “nije imalo pravo građanstva”.

Međutim, i u tako krutom režimu, poduzetni ljudi u Gračanici nalazili su načina da se održe “na nogama”, da uz vlastitu inicijativu, očuvaju i neki oblik samostalnosti, najčešće kroz dozvoljene zadružne forme privređivanja i rada. Iako su bile limitirane propisima, tadašnje zadruge obučara, krojača, metalaca i drvoprerađivača u Gračanici, ipak su pružale makar malo prostora za ispoljavanje individualnih sposobnosti pojedinaca, pa i onih poduzetničkih.

Razne okolnosti uticale su na to da općina Gračanica u vrijeme socijalističke Jugoslavije nije mogla u ekonomskom smislu oslanjati na takozvane nosioce razvoja (gigante), kao što je to bio slučaj sa nekim općinama u okruženju. I pored stanovite društvene potpore, pokušaj da se na taj stepen pojačanim ulagnjima podignu “Bosna azbest” u Bosanskom Petrovom Selu i Ciglan u Sočkovcu (na ozrenskoj strani sreza/općine) definitivno nije uspio. Nakon propasti privredne reforme, sredinom šezdesetih godina, u Gračanici se moglo računati jedino na ono s čime se realno i raspolagalo: na proizvodno zanatstvo iz kojeg će se razviti mala i srednja preduzeća, zatim na razvoj trgovine i poljoprivrede. To su, dakle, tradicionalne privredne grane na kojima, zapravo počiva i današnja privredna struktura Gračanice.

U procesu liberalizacije opštih društvenih prilika, pa i u tzv. forsiranju male privrede, sredinom osamdesetih, aktuelna općinska vlast u Gračanici išla je korak dalje u odnosu na ostale. Svojim lokalnim mjerama podsticala je i ohrabrivala takozvani privatluk – dodjelom lokacija pod povoljnim uslovima, izbjegavanjem nepotrebnog administriranja, raznim poreskim olakšicama, taksama i. t

4 Adem Handžić, *Tuzla i okolina u 16. vijeku*, “Svjetlost” Sarajevo, 1975., 57, 157-159, 240, 242, 245-247

.d. Takva politika ozvaničena je usvajanjem "Analize o mogućnostima razvoja male privrede na području opštine", koja je 1984-1985. godine dobila podršku odbornika Skupštine opštine, ali i Opštinskog komiteta Saveza komunista. Još u godinama takozvanog "zrelog socijalizma" Gračanica je postala prepoznatljiva kao privredno dinamična sredina. Uz nekoliko mnogoljudnih, izvozno orijentisanih preduzeća iz sfere prerađivačke industrije i nekih stotinjak malih privatnih firmi iz oblasti proizvodnog zanatstva, ugostiteljstva i trgovine, koliko ih je bilo aktivno pred početak rata u Bosni i Hercegovini (1992. 1995.), davalo je ovom gradu još tada attribute poslovnosti. Ne treba zaboraviti da je to bilo u vrijeme kada se "privatluk" na ovim prostorima tretirao umalo kao grijeh, skoro nešto što nije za poštene ljude.

VRIJEME POSLIJERATNE OBNOVE (1995. – 2001.)

Zahvaljujući ispoljenom jedinstvu lokalne vladajuće elite, dobroj organizaciji i funkcionalno postavljenoj ratnoj ekonomiji, Gračanica je odmah s početka rata u Bosni i Hercegovini (1992. – 1995.) uspjela razviti oružane snage i relativno brzo osposobiti ih za odbranu. Te su snage u naredne tri ratne godine uspješno očuvale liniju odbrane oko Gračanice, dugu 50 kilometara, a učestvovala su u odbrani Bosne i na drugim ratištima.

Gračanička privreda, "velika i mala", ispoljila je neobičnu sposobnost prilagođavanja i opstanka u surovim uslovima rata. Prihvatila je goleme materijalno-fnansijske obaveze za odbranu, koje su zbog specifičnosti ovdašnjeg ratišta bile možda i veće u odnosu na

neka druga područja BiH. Samo po osnovu čuvenog gračaničkog "donatorstva"⁵ za odbranu, ovdašnja državna preduzeća izdvojila su 3.450.066 DM, ne računajući naoružanje i izuzetu opremu. Privatna preduzeća po istom osnovu "donirala su" 1.396.300 DM.⁶

Oni koji se sjećaju posljednjeg rata mogu potvrditi da nas je poljoprivreda u tim teškim vremenima održala u životu, pogotovo tamo gdje je humanitarne pomoći bilo malo ili je nije bilo nikako. Poljoprivreda je bila jedina privredna grana, koja se, tokom rata uspjela ne samo održati "na nogama" nego je možda u nekim periodima uspjela i premašiti obim predratne proizvodnje, a zasigurno povećati stepen obradivosti raspoloživog zemljišta, bar što se tiče individualnih imanja. Dvije zemljoradničke zadruge "Gračanka", "Kooperativa" Lukavica, te preduzeća "Stočar" i "Koka produkt", kao i novoosnovano "Vega fruit" i njihovi brojni kooperanti, pokazali su u teškim uslovima rata i neposrednog poraća dobru organiziranost i uspjeli ne samo opstati u nemogućim uslovima, već bukvalno spasiti mnoge od gladi.

Zbog otežanih uslova snabdijevanja repromaterijalima i energentima i zbog prekinutog platnog prometa i komunikacija, poslovanje privrede bilo je skoro onemogućeno. Veća proizvodna preduzeća organizovala su proizvodnju na izmještenim lokacijama, po dalje od prvih linija odbrane. Osim jednog dijela namjenske proizvodnje, svi ostali radili su sa jedva desetak procenata svojih kapaciteta. Privredne aktivnosti su se uglavnom svodile na razmjenu roba i trgovinu koja je bila skoncentrisana u privatnom sektoru. Bez obzira na krajnje otežane uslove privrediva-

5 Takozvano donatorstvo za odbranu u Gračanici uvedeno je u maju 1992. godine na prijedlog ratnog Izvršnog odbora, odlukom Ratnog predsjedništva po kojoj je uveden lokalni ratni porez za sve građane i privredne subjekte općine. Što se tiče privrednih subjekata, uz odluku je usvojen i takozvani godišnji razrez po kojem su se izmirmivale ratne obaveze u novcu.

6 O kolikim se iznosima realno radilo treba uzeti u obzir podatak da je državna privreda u periodu 1992. – 1995. godina ostvarila ukupan prihod od 50.607.548 DM. To znači da je "čisto" u novcu za odbranu izdvojila oko 4% od svog ukupno ostvarenog prihoda. (Općina Gračanica, Informacija o stanju privrede općine Gračanica, novembar 1996. (kod autora), str. 2. i 4 (Dalje: Informacija 1996.)

nja, Općina Gračanica je uspješno izvršavala sve svoje obaveze prema jedinicama A BiH, održala je kontinuitet civilne vlasti i javnih službi (uprava, školstvo, zdravstvo, komunalije), zbrinula preko 10.000 prognanika, te stvorila uslove za preživljavanje stanovništva na svom području.

Ali tek kada su prestala ratna dejstva, nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, razmjere ratnih razaranja na stambenim objektima, industriji, infrastrukturi, ali i u ranjenim ljudskim dušama pokazale su se u svojoj realnoj, ali i bolnoj dimenziji. Porušeno je i oštećeno na hiljade stambenih, gospodarskih i kulturnih objekata, srušeno je ili oštećeno 15 džamija, među kojima i Ahmed pašina u centru Gračanice. Iako su pravljene neke procjene, dimenzije stvarne štete nikada se realno nisu mogle izračunati.⁷

U prvim mjesecima mira, u čitavoj zemlji najprije se pristupilo saniranju infrastrukture i oživljavanju zamrlih privrednih aktivnosti.

S početka 1996. godine, "u životu" je ili na papiru u Gračanici još uvijek bilo 28 bivših društvenih preduzeća, koja su u toku rata pretvorena u državna⁸, zatim 184 privatna preduzeća, od kojih je desetak bilo većih⁹, te 353 registrovane zanatske i trgovačke radnje iz sfere takozvanih samostalnih djelatnosti. Krajem iste godine neznatno je smanjen broj privatnih preduzeća (na 179), ali je zato znatno povećan broj malih biznisa, takozvanih samostalnih djelatnosti, odnosno privatnih radnji (na 759)¹⁰

Na spisku zaposlenih u privredi i vanprivredi općine "vodilo se" ukupno 5.659 radnika ili 57% u odnosu na 1991. godinu. Od toga je, polovinom 1996. godine, u privredi bio stvarno ili formalno zaposlen 5.001 radnik (najviše u trgovini), od čega u državnom sektoru 3.134, a u privatnom 1.873 radnika.¹¹ Više od polovine sa spiska zaposlenih u državnim preduzećima bilo je na takozvanom čekanju posla ili otkaza.¹²

7 Ukupna ratna oštećenja na imovini državnih preduzeća procijenjena su na iznos od 39.217.183 DM. Procjena se temelji na predračunu ukupno potrebnih sredstava za njihovu sanaciju (Informacija 1996., 3)

8 Početkom 1996. godine, u službenim evidencijama (neovisno od toga da li su bila aktivna) nalazila su se sljedeća državna preduzeća: DD "Bosna" (trgovina), DD "Distributivni centar" (trgovina), DD "Transport" (drumski teretni saobraćaj), DD "Zanati" (građevinarstvo – zanatske usluge), UTRO "Park" (ugostiteljstvo, hotel i motel), MP "Fortuna" (modna obuća), DD "Ozrenka" (trgovina), DD "Grafopak" (papirna ambalaža), DP "Graplast" (prerada plastike), DD "Avis" (putnički saobraćaj), DD "Sind" (trgovina), DD "Autokomerc" (autoškola i dr.), DD "Transport i mehanizacija" (niskogradnja i teretni saobraćaj), DD "Olimp" (konfekcija), DD "Stočar" (uzgoj krupne stoke), MP "Neimar" (građevinarstvo), DP "Projekt" (projektovanje i inženjering u građevinarstvu), SDP "Građevinar" (visokogradnja), DD "Grin" (grafička industrija), DD "Kokaprodukt" (peradarstvo), "Fering" (metalna industrija, građevinske kranske i mosne dizalice), "Jadrina" (proizvodnja namještaja), DD "Terme" (turizam i eksploatacija termomineralnih voda), Zanatska zadruga "Tehnozad" (članovi: privatne radnje–prerađivači plastike i dr.), Zanatska zadruga "Bor" (privatne radnje–drvoprerađivači), Zadruga privatnih autoprevoznika "Autoprevoz" (prevoznici), Zemljoradnička zadruga "Kooperativa" Lukavica (poljoprivreda), Zemljoradnička zadruga "Gračanka" (poljoprivreda). Izvor: Informacija 1996., 2; "S onu stranu Spreče", u drugom entitetu ostalo je 6 bivših državnih preduzeća: "Bosna azbest", Ciglane "Sočkovac", "Gradnja mont", Pilana Karanovac, pogon plastike Kakmuž i Punionica plina.

9 To su: "Arhitekt" (projektovanje i građevinski inženjering), "Sax" (trgovina naftom i naftnim derivatima), "Mikrotehnika" (kompjuterski inženjering), "Autokuća" (veletrgovina), "Tempo-impex" (maloprodaja), "Cicerprom" (grafička djelatnost), "Ahmedbegović" (prerada drveta), MHM (metalna industrija), "Mage" (metalna industrija), "Cromoplast" (prerada plastike), "Ambra" (prerada plastike), "Vega fruit" (prerada voća i povrća)

10 Informacija 1996., 2

11 Isto

12 Početkom 1996. godine, na službenom spisku nalazila su se sljedeća državna preduzeća: DD "Bosna" (trgovina), DD "Distributivni centar" (trgovina), DD "Transport" (drumski teretni saobraćaj), DD "Zanati" (građevinarstvo – zanatske usluge), UTRO "Park" (ugostiteljstvo, hotel i motel), MP "Fortuna" (modna obuća), DD "Ozrenka" (trgovina), DD "Grafopak" (papirna ambalaža), DP "Graplast" (prerada plastike), DD "Avis" (autobuski saobraćaj), DD "Sind" (trgovina), DD "Autokomerc" (autoškola i dr.), DD "Transport i mehanizacija" (niskograd-

U cilju što bržeg pokretanja ili povećanja i onako male proizvodnje, do početka 1996. godine, svi dislocirani pogoni gračaničkih preduzeća vraćeni su na prijeratne lokacije. Međutim, vraćali su se i bivši radnici, sa statusom demobilisanog borca, za koje u pravilu nije bilo posla. Državna preduzeća morala su prihvatiti na sebe golemi socijalni pritisak i prezaposenost, pa o nekoj ekonomičnosti i rentabilnosti proizvodnje nije moglo biti ni govora. Iako je vrijednost osnovnih sredstava u tim državnim preduzećima bila još uvijek relativno visoka, njihovi efekti u poslovanju u prvim godinama mira bili su jako skromni. Što se tiče ukupnog prihoda, odnosno prometa, čak su bili duplo lošiji u odnosu na zadnju godinu rata, što je bio svojevrsan paradoks, a možda i neka pogreška u evidencijama i statistici.

Državna preduzeća su bila kadrovski oslabljena, jako troma i neefikasna u poslovanju.

Iako su svima redom nedostajala obrtna sredstva kao i sredstva za sanaciju i obnovu proizvodnje, po pravilu su im uskraćivani bankarski krediti, dok su im drugi izvori sredstava u početku bili potpuno nedostupni. Na drugoj strani, svi su bili opterećeni viškovima radnika, koji su se vratili iz rata i zahtijevali da rade. Kao da je neko želio da što prije još više pojeftine ili totalno propadnu. U privatnim preduzećima i privatnom sektoru, općenito, bilo je manje takvih problema. Ta su preduzeća lakše dolazila do obrtnog kapitala i pokazivala su mnogo veću mobilnost i efikasnost na tržištu. Drastična razlika ogledala se i u strukturi djelatnosti. U državnim preduzećima dominirala je proizvodnja, a u privatnim trgovina. Svako od njih je uz neku proizvodnu djelatnost, obavezno registrovalo i trgovinu koja im je bila dominirala. U pravilu, uvijek je mnogo teže pokretati proizvodnju nego trgovinu, u

nja i teretni saobraćaj), DD "Olimp" (konfekcija), DD "Stočar" (uzgoj krupne stoke), MP "Neimar" (građevinarstvo), DP "Projekt" (projektovanje i inženjering u građevinarstvu), SDP "Građevinar" (visokogradnja), DD "Grin" (grafička industrija), DD "Kokaproduct" (peradarstvo), "Fering" (metalna industrija, građevinske kranske i mosne dizalice), "Jadrina" (proizvodnja namještaja), DD "Terme" (turizam i eksploatacija termomineralnih voda), Zanatska zadruga "Tehnozađ" (prerađivači plastike), Zanatska zadruga "Bor" (drvoprerađivači), Zadruga privatnih autoprevoznika "Autoprevoz" (prevoznici), Zemljoradnička zadruga "Kooperativa" Lukavica (poljoprivreda), Zemljoradnička zadruga "Gračanka" (poljoprivreda). Izvor: Informacija 1996., 3

postratnim okolnostima pogotovo. Otuda se i pojavljivao veliki nesrazmjer u visini ostvarenog ukupnog prihoda, odnosno prometa između privatnog i državnog sektora.¹³

Dok je u očekivanju privatizacije, državni sektor privrede stagnirao ili se urušavao, privatni sektor je hvatao sve veći zalet. Povećavao se obim poslovanja, a povećavao se i broj registrovanih privrednih subjekata. Krajem 1997. godine u evidenciji se nalazilo 214 privatnih preduzeća (za 30 više u odnosu na prethodnu godinu) i čak, 959 malih biznisa (samostalne djelatnosti), što je, po statistici bilo za 200 više u odnosu na prethodnu godinu.¹⁴ U 1997. godini samo u privredi je bilo zaposleno 6.954 radnika, što je bilo više za dvadesetak procenata od broja zaposlenih i u privredi i u vanprivredi u prethodnoj, 1996. godini.¹⁵ Razumije se da porast broja registrovanih privrednih subjekata, pa čak ni porast zaposlenosti nije pouzdan pokazatelj kvaliteta privrednih aktivnosti, ali ipak ukazuje na njenu dinamičnost.

Krajem 2001. godine okončana je **privatizacija** 23 od ukupno 28 državnih preduzeća u Gračanici.¹⁶ Time je na neki način završeno jedno i otpočelo drugo sasvim novo još dinamičnije razdoblje tržišne ekonomije i na ovom mikro-prostoru. Kako se službeno izvještavalo, privatizacija je završena "kvalitetno, relativno brzo, zakonito i bez ijednog

trenutka krize", te se Gračanica uzimala "kao pozitivan primjer za druge".¹⁷ Tu "uspješnu" privatizaciju, međutim, u konačnici nije uspjelo "preživjeti" više od polovine privatizovanih preduzeća, među kojima i nekoliko većih kao što je bio "Građevinar", "Fering", "Koka produkt", "Distributivni centar" i "Graplast". Na drugoj strani, "Fortuna" i "Olimp", kao dvije najmnogoljudnije firme, ostale su da godinama tavora na ivici opstanka, tako reći do danas (2020). I na ovom području su evidentne kontroverzne i pogubne posljedice primijenjenog modela privatizacije i one su identične sa sličnim pojavama i problemima širom Bosne i Hercegovine, ali to je već neka druga tema.

VRIJEME UBRZANOG RAZVOJA (2001. – 2018.)

Nakon obnove porušene i devastirane infrastrukture (putevi, električna energija i dr.) i završene privatizacije državnih preduzeća, uslijedila su znatnija ulaganja u privredne investicije, registrovano je na desetine novih privatnih firmi i malih biznisa, otvoreno na desetine novih radnih mjesta. Paralelno s tim, u porastu su bili i osnovni parametri poslovanja: ukupan prihod, dobit, investicije, izvoz i zaposlenost. Tome zahvaljujući, od 2004. do 2008. godine smanjuje se i gubi-

13 To potvrđuje podatak da je u prvom polugodištu 1996. godine privatni sektor ostvario prihod od 422.609.419 DM (preko 90% iz trgovine) a državni svega 8.753.648 DM (više od 50% iz proizvodnje) : Informacija 1996., 3

14 Međutim, u narednim godinama broj privatnih radnji (registrovanih samostalnih djelatnosti) naglo se smanjivao. U 1999. godini bilo ih 795, da bi se u sljedećoj, 2000. godini, taj broj smanjio na 563. U sljedećim godinama njihov je postepeno rastao. U 2003. godini bilo ih je registrovano 640, sa 880 zaposlenih. (podaci iz Službe za finansije i poduzetništvo Grada Gračanica) Nije jasno da li je nagli pad broja registrovanih radnji u 2000. godini uslijedilo zbog stvarnog zatvaranja i odjavljivanja tih malih biznisa ili je bila u pitanju promjena načina evidentiranja i statistike.

15 Gračanica od posla čaršija-poslovna karta, ITP "Monos" Gračanica, 97/98, 16

16 Do kraja 2001. godine procedura privatizacije okončana je u sljedećim preduzećima: JP "Vodovod i kanalizacija", JP Komus", dd "Grin", dd. "Jadrina", dd. "Ozrenka", dd. "Fering", dd. "Grafopak", dd "Bosna", dd. "Distributivni centar", dd. "Park", dd. "Kokaprodukt", "Graplast", dd. "Fortuna", dd. "Olimp", doo. "Autokomerc", doo. "Terme", dd. "Transport i mehanizacija", dd. "Stočar", doo. "Zanati", doo. "Avis", dd. "Transport", dd. "Neimar", doo. "Projekt" (Mehmed Meho Bajrić, Završena privatizacija državnih preduzeća u Gračanici. *Gračanički glasnik*, VII/13, 2002., 14 – 20)

17 Isto, str. 20

tak akumuliran u bivšim državnim preduzećima – sa 11 na 6 miliona KM.¹⁸

Prema podacima nadležni lokalnih vlasti, **u periodu od 2001. do 2010. godine** broj pravnih lica i takozvanih samostalnih djelatnosti (privatnih biznisa) na općini je u stalnom porastu.¹⁹ Broj pravnih lica porastao je sa 357 u 2001. na 431. u 2010. ili za 20%, a broj zaposlenih u njima sa 4.696 u 2001. na 6.153 u 2010. ili za 31 %. Njihov ukupan prihod u tih deset godina povećan je za skoro 2,5 puta, ali je kvalitet poslovanja, gledano kroz pokazatelje ostvarene dobiti i gubitaka po godinama, bio različit i dosta neujednačen. U periodu od 2005. do 2009. bilježe se pozitivni trendovi, pa je iskazana dobit u prosjeku bila veća za tri puta od ostvarenih gubitaka, dok je u 2010. taj odnos bio dosta nepovoljniji (dobit 25.340 miliona, gubitak 17.755 miliona).²⁰

Tri su osnovne djelatnosti na kojima je tradicionalno, pa i u ovom periodu počivala gračanička privreda. To su: prerađivačka industrija, trgovina i građevinarstvo. U tim djelatnostima i jesu nosioci poslijeratnog privrednog razvoja Gračanice. U 2008. godini te tri djelatnosti “nosile” su preko 56% zaposlenosti (4.521) i blizu 90% ukupnog prihoda i dobiti na općini.²¹ U 2010. godini u prosjeku je 84% ukupnog prihoda, zaposlenosti i dobiti ostvareno u njima.

Prerađivačka industrija, u kojoj je najviše zastupljena proizvodnja i prerađa plastike,

drveta, tekstila, odjeće i obuće, proizvodnja mašina i uređaja, proizvodnja namještaja i reciklaža, po podacima za 2010. godinu, upošljavala je 3.796 radnika i ostvarila porast ukupnog prihoda od 6,8 %. U toj djelatnosti aktivno je bilo 146 poslovnih subjekata koji su ostvarili 251 miliona KM prihoda, odnosno 42,54 % ukupnog prihoda privrede općine. U 132 poslovna subjekata **trgovine**, sa 892 zaposlena radnika ostvareno je 192 miliona KM prihoda, što je činilo 32,5 % učešća u ukupnom prihodu privrede općine. U **građevinskoj djelatnosti** aktivna su bila 34 poslovna subjekata (koji su upošljavali 360 radnika) ostvareno je 54 miliona KM prihoda, što je činilo 9,19 % ukupnog prihoda privrede općine.²²

Po strukturi, **mala i srednja preduzeća** činila su i čine i danas okosnicu gračaničke privrede. Prema broju zaposlenih (podaci za 2010.) 63,5 % su mikro firme koje zapošljavaju do 5 radnika, 13,9 % su firme koje zapošljavaju od 6 do 10 radnika. Samo je “Fortuna” d.o.o. zapošljavala više od 1000 radnika. Upravo zbog “Fortune” podaci ukazuju na vrlo visoku zaposlenost u niskoakumulativnoj industriji kože i obuće. Po zaposlenosti, u toj godini slijedi tekstilna industrija (“Olimp”), prerađa drveta (“Jadrina”) i proizvodnja proizvoda od drveta kao i proizvodnja proizvoda od gume i plastičnih masa.

18 Strategija lokalnog razvoja općine Gračanica 2011. – 2020., Općina Gračanica 2011., 15 (Dalje: Strategija)

19 Za razliku od kategorije “fizička lica” (ili samostalne djelatnosti), u kategoriju “pravna lica” statistika svrstava sljedeće djelatnosti: Poljoprivreda i šumarstvo, prerađivačka industrija, energija, građevinarstvo, trgovina, ugostiteljstvo, saobraćaj, finansijsko posredovanje, poslovi nekretnina i poslovi usluge, obrazovanje, zdravstvena i socijalna zaštita i ostale uslužne djelatnosti.

20 Informacija o aktuelnim privrednim kretanjima na općini Gračanica u 2010. godini, Služba za poduzetništvo lokalni razvoj i finansije Općine Gračanica, 2011., 4 (Dalje, Informacija 2010.)

21 U 2008. godini u oblasti prerađivačke industrije, 145 privrednih subjekata, sa 4.521 zaposlenim radnikom, ostvarilo je 319 miliona KM prihoda, odnosno 45 % ukupnog prihoda privrede općine; u oblasti trgovine, 143 poslovna subjekata, sa 800 zaposlenih radnika, ostvarilo je 170 miliona KM prihoda, što čini 24 % učešća u ukupnom prihodu privrede općine; u oblasti građevinske djelatnosti, 36 poslovnih subjekata građevinske djelatnosti, sa 654 zaposlenih, ostvarilo je 125 miliona KM prihoda, što čini 17,8 % ukupnog prihoda privrede općine. (Strategija 16)

22 Informacija 2010., 6-7

U Informaciji o poslovanju privrede u 2010. godini posebno je istaknuto 13 najuspješnijih firmi po ostvarenom prihodu koje su učestvovala sa 37,6% u ukupnom prihodu privrede općine²³ i deset najuspješnijih po visini ostvarene dobiti koje su ostvarile 52,42% od ukupno ostvarene dobiti privrede na općini.²⁴

Od 2003. do 2009. godine, **obim spoljnotrgovinske razmjene** bio je, paralelno sa drugim parametrima, u stalnom porastu i to u korist izvoza u odnosu na uvoz. Tako je pokrivenost uvoza izvozom povećana sa 52 % u 2003. na 99,24 % u 2009. godini.²⁵ Učešće izvoza sa općine Gračanica u izvozu sa Tuzlanskog kantona bilo je 17,9 %, a uvoza 13 %. U 2010. godini pokrivenost uvoza izvozom bila je pala za desetak procenata, da bi se u narednim godinama nastavio rast izvoza u odnosu na uvoz, što je, svakako bio pozitivan trend.

Prema statističkim podacima, pravna lica na području Općine Gračanica, tokom 2010. godine, prosječno su zapošljavala 6.153 radnika što predstavlja smanjenje za 482 radnika, odnosno za 7.3 % u odnosu na 2009., a 12% u odnosu na 2008. godinu. To je, kako se ističe u općinskim materijalima, bil najvidljivija posljedica svjetske finansijske i ekonomske krize. I pored te krize, prosječne plaće su bilježile neki blagi porast. U 2010. godini iskazane su u iznosu od 455 KM (prosjeak) i bile su veće za 4,1 % u odnosu na 2009., a za 6 % u odnosu na 2008.godinu.

Samostalno privređivanje, obuhvatalo je uglavnom uslužne djelatnosti i zanatsku proizvodnju. Među uslužnim djelatnostima dominiraju trgovci, ugostitelji i prevoznici. U 1999. godini bilo je registrovano 795 takvih radnji, sa 951. zaposlenim radnikom. U sljedećoj, 2000. godini, njihov broj naglo opada na 563, da bi se počeo postepeno povećavati. U 2003. bilo ih je 640, sa 883 zaposlena radnika., koji su ostvarili prihod od 16,5 miliona KM. U 2010. godini broj samostalnih radnji bio je neznatno veći u odnosu na 2003. godinu (656), ali je zaposlenost u njima smanjena više od dva puta (345), što je vjerovatno bilo posljedica rada na crno.

Mala i isparcelisana privatna poljoprivredna gazdinstva nisu nigdje pogodna za robnu proizvodnju i stvaranje viškova za tržište, što je, svakako, jedan od limitirajućih faktora razvoja **poljoprivrede** i u BiH, pa i na prostorima Gračanice. Prosječna veličina posjeda od 1,48 ha, bila je ispod prosjeka regije Sjeveroistočne BiH (2,31 ha). U prvim poslijeratnim godinama poljoprivredna proizvodnja većim dijelom organizovana je u okviru privatnih poljoprivrednih gazdinstava i uz podršku i pomoć udruženja poljoprivrednika (NVO). Posebnu ulogu u organizovanju i povezivanju, te otkupu proizvodnje sa tih gazdinstava imala je Zemljoradnička zadruge "Gračanka",

Vrijednost poljoprivredne proizvodnje u 2009. godini ostvarena je u iznosu 39,7 miliona KM. Troškovi proizvodnje, sa amortizacijom iznosili su 29,74 miliona KM, tako da

23 Rang lista najuspješnijih kompanija po visini ostvarenog prihoda u 2010. godini: "Velfarm" d.o.o. 43,6 miliona KM, "Širbegović" d.o.o. 32,5 miliona KM, "Trgovir" d.o.o. 32,0 miliona KM, "Zeka-comerc"d.o.o. 19,7 miliona KM, "Nasko" d.o.o 14,0 miliona KM, "Plamingo" d.o.o 13,6 miliona KM, "Helioplast" d.o.o 10,2 miliona KM, "Fragmat" d.o.o 10,6 miliona KM, "Edo-slad" d.o.o 10,7 miliona KM, GMT "Konstrukcije" d.o.o. 9,2 miliona KM, "Isowood" d.o.o. 9,6 miliona KM, "Index" d.o.o 8,0 miliona KM, "Sisko-trade" d.o.o 8,5 miliona KM (Informacija 2010. 7)

24 Rang lista najuspješnijih kompanija po visini ostvarene dobiti u 2010. godini: "Motorex" d.o.o. 2,7 miliona KM, "Velfarm" d.o.o. 1,9 miliona KM, "Index" d.o.o. 1,59 miliona KM, "Trgovir" d.o.o. 1,38 miliona KM, "Helioplast" d.o.o. 1,33 miliona KM, "Total auto" do.o. 1,1 milion KM, "Tehna".o.o. 976 hiljada KM, "Plamingo" d.o.o. 904 hiljada KM, "Variplast" d.o.o. 656 hiljada KM i "Suman"- d.o.o. 645 hiljada KM

25 Samo u toku 2009. godine ostvaren je izvoz od 138 miliona KM, uvoz od 139 miliona KM i pokrivenost uvoza izvozom sa 99,24 %. (Informacija 2010. 7)

je neto dodatna vrijednost iskazana u iznosu od 9,8 miliona KM. Na sličnom nivou uspješnosti bila je i prethodna 2008. godina, koja je, opet, bila veća za 25% u odnosu na 2005. godinu, čemu su u značajnoj mjeri doprinijeli i poticaji poljoprivredi sa kantonalnog i federalnog nivoa. U oblasti poljoprivrede, najviše je bila zastupljena ratarska proizvodnja, u okviru koje je dominirala proizvodnja stočnog krmnog bilja sa 20,3% i proizvodnja povrća sa 14,6%.²⁶

...

Po visini ulaganja u privredu i infrastrukturu, u poslijeratnim godinama Gračanica je bila među prvim općinama i u Federaciji BiH i u Tuzlanskom kantonu. Takođe je, u 2001. godini, bila na prvom mjestu u Tuzlanskom kantonu po broju kandidovanih projekata iz oblasti komunalne infrastrukture kod nadležnih kantonalnim i federalnih institucija i institucija. U toj godini realizovana su 24 projekta u ukupnoj vrijednosti od 2.740.841 KM. Najveća ulaganja bila su u oblasti saobraćaja, elektro prenosa i komunalija, posebno vodosnabdijevanja.²⁷ To je bio značajan impuls i razvoju poduzetništva, posebno u građevinskoj djelatnosti. Veći broj tih projekata prolazio je kod "finansijera" zato što su imali finansijsku podršku i Općine i građana.

Što se tiče privrednih ulaganja, u prvom planu su bile tri već spomenute ključne djelatnosti: prerađivačka industrija, građevinarstvo i trgovina. U periodu od 2001. do 2008. godine, u njima je zabilježen značajan porast ukupnog prihoda, dobiti i zaposlenosti.²⁸

Kod poljoprivrednih proizvođača bio je izražen interes za ulaganjima u sve grane poljoprivrede, a posebno u peradarstvo. To potvrđuju i podaci o podnesenim zahtjevima za dodjelu kreditnih sredstava za investicije u poljoprivredi. Po broju takvih zahtjeva, Gračanica je i u ovoj grani bila daleko ispred ostalih općina Tuzlansko kantona.

Povećana ulaganja u investicije davala su vidljive rezultate. Ubrzano se stvarala poslovno-industrijska zona u kojoj je izgrađeno stotinjak proizvodnih pogona, tri zanatska centra, pogoni betonskih prefabrikata, veliki marketi, bazeni za kupanje, ugostiteljski i uslužni objekti itd.²⁹ Samo u toku 2005. i 2006. godine nove pogone otvorile su firme: "Limorad", "Fortuna", "Roading", "Eurogalant", "Širbegović", "Grin", "Tehnobeton", "Koko džada", "AB beton", "Siskotrejd", "Park", "Inkom", "Plasteks", "Etna", "Radijus", "Kana-tek", "Tehnobeton", "Isowood", "Fragmat" itd.³⁰

...

Od 2010. godine počele su se i u Bosni i Hercegovini osjećati posljedice globalne finansijske krize i recesije, osjetilo se to i u lokalnoj privredi. Osim toga, elementarne nepogode i poplave, 2014. godine, pogodile su i dio proizvodnog sektora i poljoprivrede. Poplavama je u Gračanici bilo zahvaćeno 119 preduzeća i oštećeno preko 300 ekonomskih objekata, sa direktnom štetom, procijenjenom na 19.928.153,00 KM. Uz posljedice globalne krize, to će dovesti do izvjesne stagnacije i zastoja u lokalnoj privredi.

26 Strategija, 19

27 Iz govora Općinskog načelnika na svečanoj akademiji povodom 2. juna Dana općine, 2002. godine

28 Prosječna plaća u 2008. godini (pravna lica) bila je 429,00 KM, ukupan prihod od 754,9 miliona KM, dobit od 26,6 miliona KM, a gubitak od 6,6 miliona KM. U odnosu na 2007. godinu ukupan prihod povećan je za 14 %, a prosječna neto plaća za 10 %.

29 U 2008. godini na području općine bilo je registrovano 1.170 privrednih subjekata, od čega 438 pravnih i 732 fizička lica (tzv. samostalne djelatnosti). Pravni subjekti zapošljavali su 7.025, a fizička lica 1.079 radnika ili ukupno 8.104 zaposlenih radnika. U prosjeku to je bilo nešto manje u odnosu na stanje u Tuzlanskom kantonu (Strategija, 15) U 2010. godinu evidentirano je 656 samostalnih radnji, koje su zapošljavale 345 radnika, sa prosječnom plaćom od 386,9 KM. po radniku.

30 Govor Općinskog načelnika na Svečanoj akademiji povodom 2. juna Dana općine Gračanica, 2007.

Broj pravnih lica se smanjio sa 451 u 2012. na 433. u 2015. ili za 5%, ali se broj zaposlenih povećao sa 6.218 u 2012. na 6.850 u 2015. godini ili za 10%. (u odnosu na 2014. godinu za 7.37%) I ostali pokazatelji poslovanja u tom periodu bili su u solidnom porastu tako da se može izvući zaključak da spomenuta kriza nije imala većeg negativnog uticaja na privredu Gračanice. Ukupan prihod u 2015. veći je bio za 11,5 % u odnosu na prethodnu, 2014., a za 18,42 % u odnosu na 2013.godinu. U strukturi ukupnog prihoda samo u dvije djelatnosti ostvaruje se 81,62 % ukupnog pri-

hoda općine (u prerađivačkoj industriji 47,20 %, a u djelatnosti trgovine 34,42 %). Iskazana dobit u 2015.godini viša je za 57,1 % u odnosu na dobit 2014. godine a za 196 % u odnosu na 2012. godinu.³¹

U oblasti prerađivačke industrije 150 poslovnih subjekata sa 4.101 uposlenih ostvarilo je 47,2% ukupnog prihoda i 50,3 ukupne dobiti ukupne privrede općine. U oblasti trgovine djelovalo je 135 poslovnih subjekata sa 1.034 zaposlena radnika, koji su ostvarili 34,42 % od ukupnog prihoda i 36,15 % od ukupne dobiti privrede općine.³²

31 Informacija o aktuelnim privrednim kretanjima na općini Gračanica u 2015., Služba za poduzetništvo, lokalni razvoj i finansije, Općina Gračanica, 2015., 10

32 Rang-lista 20 najuspješnijih gračaničkih kompanija po visini ostvarenog ukupnog prihoda u periodu 2013. – 2015. godina: "Velfarm", "Trgovir", "Trgovir energy", "Helioplast", "Motorex", "Zeka-comerc", "Nasko", "Plamingo", "Širbegović inženjering", "Index", "Elatec", "Edo-slad", "Variplast", "Jadrina", "Roding", "Fragmat izo-lirka", "Suman", "Bauwood", "Kovan" i "Poly"; navedeni 20 kompanija ostvarilo je u 2013. godini 47,58% ukupnog prihoda privrede općine Gračanica, 49,03% u 2014. i 52,05% u 2015.; Rang-lista 20 najuspješnijih gračaničkih kompanija po visini ostvarene dobiti u periodu 2013. – 2015. godina: "Motorex", "Širbegović inženjering", "Index", "Helioplast", "Suman", "HST cnc technik", "Eko toplane", "Roding", "Plamingo", "Ingrat", "Trgovir-energy", "Ali-begović-plast", "Elatec", "Zeka-comerc", "Agile capital menagement", "Plasteks", "Šel elektron", "Global shoes service", "Isowood", "Edo-slad"; navedenih 20 kompanija ostvarilo je u 2013. godini 80,07% ukupne dobiti u industrijskog rani općine Gračanica, 120,74% u 2014. i 86,79% u 2015. (Informacija o aktuelnim privrednim kretanjima na općini Gračanica u 2015., Služba za poduzetništvo, lokalni razvoj i finansije, Općina Gračanica, 2015., 14 i 15)

I u oblasti spoljnotrgovinske razmjene, nastavljen je trend povećanja poslovne aktivnosti. Tako je obim spoljno-trgovinske razmjene u 2014. godini povećan za 15 % u odnosu na 2013. godinu (u apsolutnim iznosima sa 344 miliona KM na 395 miliona KM). Pokrivenost uvoza izvozom, na primjer, u 2012, iznosila 84,65%, sa tendencijom porasta u narednim godinama. Međutim, u 2015. godini došlo je do smanjenja obima spoljno-trgovinske razmjene za 15 % u odnosu na 2014.godinu (u apsolutnim iznosima sa 395 miliona KM na 371 miliona KM) i ostvarena pokrivenost uvoza izvozom od 84,79 % sa tendencijom daljeg porasta tog parametra, što znači da u spoljnotrgovinskoj razmjeni i dalje bilježio pozitivan trend.

Po podacima za 2014., učešće izvoza privrede općine Gračanica u izvozu Tuzlanskog kantona je 13,41 %, a u uvozu 12,34 %. Po visini uvoza i izvoza Gračanica se nalazila na četvrtom mjestu poslije općina Lukavac, Tuzla i Gradačac.

Zaposlenost u 2017.godini bila u je porastu za 13,11 % u odnosu na 2016.godinu.³³

Relativno dobro i stabilno poslovanje privrede omogućilo je **povećana ulaganja** u izgradnju novih ili proširenje postojećih proizvodno-poslovnih kapaciteta i moderniziranje proizvodnje i prometa. U čitavom periodu od 2011. do 2018. godine zabilježen je stalni porast investicija u privredi. Samo u toku 2014. godine 8 kompanija je pokrenuto 9 značajnih investicija ("Plastoflex" d.o.o., "Elatec" d.o.o., "Ingrat" d.o.o., "Plamingo" d.o.o., "Suman" d.o.o., "Trgovir" d.o.o.,

"Isowood" doo. i "Bosna orto" d.o.o.) na ukupnoj površini od 17.880 kvadratnih metara. Menadžment Grupacije RPC Superfos Balkan (raniji Helioplast), donio je odluku o izgradnji novog objekta u cilju proširenja postojeće proizvodnje, sa ulaganjem od 3,5 miliona € i zapošljavanjem pedesetak novih radnika (novi pogoni pušteni su u rad polovinom 2015. godine).³⁴

Zahvaljujući tim investicijama, krajem 2017. godine, Gračanica je "dobila" čak 15 novih proizvodnih pogona, odnosno fabrika. Između ostalih, Kompanija "Plamingo" je pustila u rad fabriku za galvanizaciju – kromiranje dijelova za autoindustriju i sanitariju, vrijednu oko osam miliona eura. Novu fabriku za preradu žice i novi skladišni prostor izgradila je i kompanija "Trgovir" u Poslovnoj zoni Stjepan Polje. U gračaničkom "Indexu" dovršavale su se čak dvije hale za smještaj i instaliranje CNC mašina, u vrijednosti većoj od 20 miliona KM. U firmi "Eurogalant", koja se bavi preradom kože i proizvodnjom kožne galanterije, završen je nadograđeni dio proizvodnog pogona. U toku 2017. izgrađene su i dvije proizvodne hale kompanije "Poly". Izgradnju i proširenje proizvodno-poslovnog prostora pratilo je i uvođenje sasvim novih tehnologija, ali i novih proizvoda za domaće tržište i izvoz. Tako je Firma "Tring" tokom 2017 godine proizvela prvi bh. računar, a firma "Finig" petstotu dizalicu, najveći mosni kran u zemlji.³⁵

Što se tiče infrastrukture, vrijedi spomenuti da je u toku 2017. godine JP "Elektroprenos BiH" Banjaluka izvršilo djelimičnu

33 Informacija o aktuelnim privrednim kretanjima na općini gračanica u 2018. godini, razmatrana na sjednici Gradskog vijeća 30. 8. 2018., 12–18 (Dalje: .Informacija, 2018., kod autora)

34 Tokom 2016. godine u investicijama je bilo 179 preduzeća, sa ukupnim ulaganjem u iznosu od 33.731.614,00 KM. Od toga se, 46,96 % odnosilo se na investicije u proizvodno-poslovne objekte sljedećih sedam kompanija: "RPC Superfos Balkan" (4,1 milion KM), "Zeka komerc" (1,12 miliona KM), "Trgovir" (1,88 miliona KM), "Roading" (1,95 miliona KM, "Plamingo" (3,61 milion KM), "Edo slad" (1,8 miliona KM) i "Plastoflex" (1,04 miliona KM) U 2017. godini izdata su odobrenja za građenje jo 23 proizvodno-poslovna objekta, ukupne površine od 46.355 m2, što je za 27,78 % ili 10.331 kvadratni metara više u odnosu na 2016. godinu. U stambenoj izgradnji–objekti kolektivnog stanovanja izdata je jedna građevinska dozvola. (Informacija 32)

35 Omer Hamzić, Listovi gračaničkog kalendara, *Gračanički glasnik* 44/22, Gračanica 2017., 175

rekonstrukciju glavne trafo stanice za Gračanicu u cilju kontinuiranog snabdijevanja Grada električnom energijom, a posebno u slučaju pojave velikih voda i poplava. Ista firma dobila je i odobrenje za izgradnju elektroenergetskog objekta – podzemnih kablova za napajanje Radne zone I i II Gračanica u dužini od 3,0 km za sigurno napajanje poslovnih subjekata električnom energijom, što je do tada bio veliki problem za većinu proizvodnih preduzeća.³⁶

U cjelini gledano, dobri rezultati gračaničke privrede, ipak će djelimično ostati u sjeni stečaja i kolapsa Tvornice obuće “Fortuna” kao najmnogoljudnije firme na općini, koja je konstantno zapošljavala između 1000 i 1200 radnika. To će u 2017. i 2018. godini dovesti do socijalnih napetosti koje su kulminirale većemjesečnim štrajkovima radnika (ispred proizvodnih pogona), ali i hapšenjem menadžmenta koji je okrivljen za takvo stanje.³⁷ Tokom 2017. – 2018. je i “Olimp” (tvornica konfekcije) kao druga mnogoljudna firma u toj niskoakumulativnoj grani dospio u velike probleme i teškoće iz kojih se pokušavao izvući vlastitim snagama i bez većih potresa. Uz pomoć dobavljača i kroz unutrašnja prestrojavanja, ali i uz državnu pomoć kroz uplatu zaostalih doprinosa za penzionisanje radnika, u ovim firmama, je već u drugoj polovini 2018. i 2019. nastavljena proizvodnja iako pod vrlo teškim uslovima, posebno za zaposlene radnike koji i dalje imaju jako niske zarade.

...

U poplavama, koje su proglašene “stanjem prirodne nesreće” u toku 2014. godine bilo je

direktno ugroženo 1260 ha poljoprivrednog, a klizištima 650 ha poljoprivrednog i šumskog zemljišta. Poplave su djelovale i na smanjenje stočnog fonda, posebno na peradarstvo. Sve to je uzrokovalo i smanjenje ukupne individualne poljoprivredne proizvodnje, čak za 34,53 % u odnosu na 2013. godinu (sa 44,36 miliona KM zabilježen je pad na 29,05 miliona). Iz istih razloga investiciona ulaganja u poljoprivredu smanjena su za 25 procenata u odnosu na 2013. godinu.³⁸

Prema podacima za 2017. godinu, u gradskom registru poljoprivrednih proizvođača upisano je 2.251 poljoprivredno gazdinstvo i 70 poljoprivrednih obrta. Broj “vjerovatno zaposlenih” u poljoprivredi, kako piše u Informaciji o poslovanju privrede za 2018. godinu (po kriteriju 4 ha – 1 zaposleni) “iznosio je oko 2.300 lica”.³⁹

Podrška primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji sa Kantonalnog i Federalnog nivoa bila je u stalnom opadanju još od 2010. godine.⁴⁰ U 2018. godini realizovana je u ukupnom iznosu od 1.711.654,00 KM, što je bilo za 14 % manje u odnosu na prethodnu, 2017. godinu. Dakle, program podsticaja je nesiguran, nema kontinuiteta, ni po vrstama, ni po iznosima podsticaja (za proizvodnju i investicije), što dodatno stvara nesigurnost kod planiranja poljoprivredne proizvodnje.⁴¹

Prema ljestvici razvijenosti, za 2017. godinu, Općina Gračanica nalazila se na 20. mjestu od 79 općina u FBiH. Imala je indeks razvijenosti 108 i našla se u grupi razvijenih (53 općine), čiji je indeks bio iznad prosjeka Federacije, od 77,3 u općini Fojnica do 215,5% u Općini Sarajevo Centar.⁴²

36 Informacija, 2018., 32

37 Omer Hamzić, Listovi gračaničkog kalendara, *Gračanički glasnik* 45/22, Gračanica 2017., 175

38 Strategija, 19

39 Informacija, 2018, 36

40 Sa 2,6 miliona KM koliko je iznosila u 2010. godini na 1,99 miliona KM u 2014. godini

41 Informacija, 2018, 38

42 Socio-ekonomski pokazatelji općine/grada Gračanica sa uporednim podacima Tuzlanskog kantona i Federacije BiH za period 2008-2018.godine, Općina/grad Gračanica, Služba za poduzetništvo, lokalni razvoj i finansije, Gračanica, 2019., 26

PRIVREDNA SLIKA GRAČANICE, 2018. GODINE

Prema obrađenim podacima za 442 firme u Informaciji o aktuelnim privrednim kretanjima Grada Gračanica u 2018. godini (usvojena na sjednici Gradskog vijeća 30. 8. 2019.), nastavljen je kontinuitet rasta i dinamičnog razvoja privrede gotovo po svim parametrima poslovanja.⁴³ Ukupan prihod porastao je za 7,9% u odnosu na prethodnu, 2017. i 10,6% u odnosu na 2016. godinu. Ostvarena dobit (u iznosu od 55.506.000 KM), bila je u neznatnom padu – za 2,2 %, u odnosu na prethodnu, 2017. godinu, ali je bilježila porast za 15,72 % u odnosu na 2016. godinu.⁴⁴

U pozitivnom smislu izmijenjena je i struktura gračaničke privrede. Dok je u ratu i neposrednom poraću trgovina činila oko 90% ukupnog prihoda, poslije 2001. godine stanje se postepeno mijenjalo u korist proizvodnih grana. Tako su u ukupnoj privrednoj aktivnosti općine u 2018. godini privredni subjekti prerađivačke industrije učestvovali sa 50,66 %, trgovine sa 31,71 %, građevinarstva 7,87 % i prijevoza 3,28 %. Čak je 82,37 % ukupnog prihoda, te 85,97 % dobiti i 75,83 % zaposlenosti, ostvareno u prerađivačkoj industriji i trgovini, a samo 11,15 % ukupnog

prihoda, 13,93 % dobiti i 12,67 % zaposlenosti, u ostaloj privredi (građevinarstvu, uslugama prijevoza itd).

U prerađivačkoj industriji, koja je statistički obuhvatala 158 poslovnih subjekata, sa 4.623 zaposlena radnika, ostvareno je 406,41 miliona KM prihoda, odnosno 50,66 % ukupnog prihoda privrede i 50,42 % ukupne dobiti privrede Grada. Što se tiče zaposlenosti po djelatnostima, u proizvodnji prehrambenih artikala radilo je 17 firmi, u preradi drveta, osim proizvoda namještaja 36, u proizvodnji predmeta od gume i plastičnih masa 31, u metalnoj (osim mašina i opreme) 27, u proizvodnji predmeta od kože 7 itd.

U sektoru trgovine koja je, po statistici za 2018., obuhvatala 123 poslovna subjekta, sa 1.278 zaposlenih radnika (ili 3.44 % od ukupnog broja zaposlenih u privredi), ostvareno je 254,43 miliona KM ukupnog prihoda, odnosno 31,71 % ukupnog prihoda privrede, 20,71 miliona KM dobiti ili 35,55 % od ukupne dobiti privrede Grada.

Od ukupnog prihoda privrede Grada koji je u 2018. godini iznosio 429,75 miliona KM, 53,57% tog prihoda ostvarilo je 20 vodećih firmi (lidera).⁴⁵ Isto tako, 20 vodećih firmi na

43 Prema iskazu Federalne poreske uprave, na dan 15. 4. 2020. na području Grada Gračanica bilo je evidentirano 1446 poslovnih subjekata, od kojih je, prema procjeni oko 1000 u proizvodnim djelatnostima. Na dan 31. 3. 2020. na području Grada registrovano je ukupno 936 fizičkih lica, od kojih je najviše zanatskih, trgovačkih, ugostiteljskih i uslužnih radnji, među kojima je i 75 uslužnih agencija, advokatskih, konzultantskih itd. Zapošljavale su ukupno 640 lica, od kojih 20 u spomenutim uslužnim agencijama (podatak iz Službe za finansije i poduzetništvo Grada Gračanica).

44 Radi poređenja donosimo nekoliko podataka iz Informacije o aktuelnim privrednim kretanjima na području grada Gračanica u 2019., koja je prezentirana na 15. sjednici Gradskog vijeća Gračanica, 31. 8. 2020. U materijalu je promatrano 449 poslovnih subjekata koji su ostvarili ukupan prihod u iznosu od 818,149 miliona KM, što je bilo više za 1,97 % u odnosu na 2018., a 10,09 % u odnosu na 2017. godinu. U strukturi ukupnog prihoda, u dvije vodeće djelatnosti ostvareno je 77,85 % ukupnog prihoda i to u prerađivačkoj industriji 49,77 % i djelatnosti trgovine 28,08 % ukupnog prihoda privrede Grada. U 2019. godini u privredi Grada iskazana je ukupna dobit od 62,2 miliona KM (a gubitak 520 hiljada KM). Iskazana dobit povećana je za 7,56 % u odnosu na 2018., za 7,3 %, u odnosu na 2017., a čak za 29,44 % u odnosu na 2016. godinu. Ukupna zaposlenost u privredi u 2019. godini porasla je za 6,73 % u odnosu na 2018., a za 10,34 % u odnosu na 2017. godinu. Ovi podaci ukazuju na pozitivne trendove u privredi Gračanice u godini prije korone. S obzirom na posljedice pandemije, ko zna kad će biti obnovljeni ili u nekom optimističnom promatranju premašeni. Zato su ovdje i približeni jer u mnogo čemu, pa i u ekonomiji, poslije pandemije, kako se predviđa, neće biti ništa isto kao prije..

45 Prema ostvarenom prihodu u periodu 2016. – 2018. rang lista je sljedeća: "Motorex", "Trgovir", RPC Superfos Balkan, "Širbegović inženjering", "Zeka comerc", "Velfram", "Nasko", "Plamingo", "Edo slad", "Index", "Suman", "Isowood", "Varplast", "Terrasit insulation", "Trgovir energy", "Jadrina", "Kovan", "Europrost", "Poly" i

rang listi po visini ostvarene dobiti u 2018. učestvuje sa 73,28% u dobiti ukupne privrede na području Grada.⁴⁶

Osim pokrivenosti uvoza izvozom (indeks 102,35) i ostali podaci ukazuju na značajno povećanje aktivnosti građaničkih firmi na stranom tržištu. Gračanica je prema visini izvoza po stanovniku ostala iznad, a prema visini uvoza ispod prosjeka Tuzlanskog kantona i Federacije BiH, što su, svakako bili ohrabrujući trendovi. Obim spoljnotrgovinske razmjene u 2018. povećan je za 4,7 % u odnosu na prethodnu godinu (u apsolutnim iznosima sa 402 miliona KM na 421 miliona KM). Od toga je vrijednost uvoza iznosila 208, a izvoza 212,9 miliona KM, tako da je iskazan pozitivan saldo od 4,9 miliona KM u korist izvoza (102,35 %). Po visini izvoza i uvoza po stanovniku, Gračanica je u 2018. godini za 7% bila iznad prosječne visine izvoza po stanovniku Tuzlanskog kantona (na trećem mjestu) i 30,3% iznad prosjeka Federacije BiH.⁴⁷

U strukturi prihoda od izvoza po djelatnostima, 36,84 % tog prihoda odnosilo se na izvoz proizvoda od plastike i gume, 17,30% na izvoz proizvoda od drva i pluta, osim namještaja, 14,38 % na izvoz proizvoda metaloprerađivanja i 9,16 % na izvoz namještaja. U 2018. godini u ovim privrednim djelatnostima zabilježen je i blagi porast prosječnih plaća i to za 5,3 % (sa 584,00 KM na 615,00 KM), ali su plaće u Gračanici ostale i dalje ispod prosječnih plaća TK i FBiH.⁴⁸

U poređenju sa prethodnim periodima, u 2018. došlo je do smanjenja investicija u privredu, a posebno u izgradnju poslovnih objekata. Radilo se samo na proširenju postojećih pogona i na izgradnji malih i sred-

njih poslovnih objekata i proizvodnih hala, korisne površine do 1500 m². U isto vrijeme, povećan je broj zahtjeva za izgradnju stambenih objekata kolektivnog stanovanja, odnosno za izgradnju stanova za prodaju na tržištu nekretnina.

Za razliku od ostale privrede, ukupna investiciona ulaganja u individualnu **poljoprivrednu proizvodnju** u 2018. godini su bila u porastu za 12,5 %, konkretnije, sa 400.000,00 KM iz 2017. godine na 450.000,00 KM u 2018. godini.⁴⁹

Što se tiče ostalih indikatora uspješnosti poslovanja – likvidnosti, efikasnosti poslovanja i solventnosti, građanička privreda je i u 2018. godini pokazivala i dalje pozitivne trendove.

Relativno dinamična privredna aktivnost u periodu od 2015. do 2018. godine pozitivno se reflektovala i na **tržište rada**. Stopa zaposlenosti radno sposobnog stanovništva (stanovništvo starosti od 16 do 65 godina) je porasla sa 30 %, koliko je iznosila u 2017., na 34,48 % u 2018. godini i veća je od stope zaposlenost u TK (koja iznosi 31,10 %) i u istom je nivou sa stopom zaposlenosti u FBiH koja iznosi 34,4 %. Prosječan broj zaposlenih u 2018. godini iznosio je 10.738 osoba, što je predstavljalo povećanje od 13,5% u odnosu na prethodnu godinu. U isto vrijeme, u 2018. godini evidentirano je 7.570 nezaposlenih lica, što je 16,77 % ukupnog broja stanovnika Grada. U poređenju sa prethodnom godinom, stopa nezaposlenosti opala je sa 46,60 % na 41,35% i niža je od stope nezaposlenosti TK (koja iznosi 45,60 %), a iznad je stope nezaposlenosti u FBiH (koja iznosi 38,80 %). Prema podacima Statističkog zavoda, nezaposlenost je smanjena sa 7881 nezaposlenog

“Radius” (Informacija, 2918, 26)

46 To su: Motoex”, “Index”, “Širbegović inženjering”, “Suman”, RPC Superfos Balkan, “Trgovir”, “Zeka commerce”, “Edo slad”, “Isowood”, “Bema ba”, “Tring”, “Plamingo”, “Variplast”, “Fining”, “Klaus Lehmann”, “Alibegović plast”, “Nasko”, “Eurogalant”, “Plastex” i “Ambra”. (Informacija, 2918, 27)

47 Informacija, 2018, 29

48 Isto, 34

49 Isto, 37

lica, krajem 2018. godine, na 6948 nezaposlena lica krajem 2019. godine.⁵⁰

Prosječne plaće od 615,00 KM u 2018. godini su bile veće za 5,31 % u odnosu na 2017. godinu. Iako su se kontinuirano povećavale, ipak su, kao i u ranijim godinama, ostale ispod Kantonalnog i Federalnog prosjeka. (čine 77,16 % prosječne plaće Tuzlanskog kantona, odnosno 69,00 % prosječne plaće Federacije Bosne i Hercegovine). Nizak nivo neto plaća direktno se odrazio i na nizak nivo ukupne prosječne penzije koja, iako nešto povećana, iznosi 364,07 KM, a starosna 418,77 KM. Zašto je Gračanica po dinamičnom razvoju privrede godinama među prvim općinama/gradovima u Tuzlanskom kantonu i po nekim parametrima visoko iznad prosjeka Federacije BiH i u isto vrijeme na dnu ljestvice po prosječnim plaćama, a samim tim i penzijama, posebno je pitanje. Jednim dijelom na to su uticale male ili zagarantovane plate u mnogoljudnim preduzećima u niskoakumulativnim, granama obučne, konfekcije, pa i trgovine, a drugim dijelom "rad na crno" u većem obimu, te defekti, pa i zloupotrebe u sistemu obračuna plaća i doprinosa za prijavljene radnike.⁵¹

U oblasti industrijske proizvodnje **vođe su grane**, već po tradiciji u Gračanici, drvoprerađivačka, proizvodnja namještaja i proizvodnja i prerada plastičnih masa. U njima je bilo aktivno 70 preduzeća (od 155 u oblasti prerađivačke industrije), gdje je bilo zaposleno 62,62 % od ukupnog broja radnika u prerađivačkoj industriji. Ostvarili su 80,84

% ukupnog prihoda, 80,38 % izvoza i 79,67 % ukupne dobiti prerađivačke industrije. S obzirom da kontinuirano ostvaruju rast prihoda i izvoza, ove grane smatraju se najperspektivnijim u privredi Grada Gračanice iako ne treba zanemariti ni niskoakumulativne grane (proizvodnja konfekcije i obuće) prvenstveno zbog visoke stope zapošljavanja i zaposlenosti u njima.

Drvo-prerađivačka industrija (sa proizvodnjom namještaja) ima dosta dugu tradiciju u Gračanici. U 2018. godini ostvarila je prihod od oko 91,08 miliona KM, od čega od izvoza 41,27 miliona KM. U ukupnom prihodu privrede učestvuje sa 11,35 %, u ukupnom izvozu sa 22,10 %.⁵² U **proizvodnji namještaja** dominirale su dvije vodeće kompanije koje su ostvarile 99,77 % ukupnog prihoda iz te djelatnosti.⁵³

Gledano po ostvarenom prihodu, najzastupljenija industrijska grana bila je i ostala proizvodnja **predmeta od gume i plastičnih masa**, koja je u ukupnom prihodu privrede u 2018. učestvovala sa 14,83 %, a u prihodu ostvarenom od prerađivačke industrije sa 29,31 %. U ukupnom izvozu učestvovala je sa 29,23 %, a u izvozu prerađivačke industrije sa 36,77 %. U toj grani registrovana je 31 kompanija sa 995 zaposlenih radnika, što je predstavljalo 12,78 % ukupno uposlenih u privredi Grada. Vodećih 10 kompanija ostvarilo je 94,95 % ukupnog prihoda iz te industrijske grane.⁵⁴

S obzirom na široku paletu proizvoda, grupacija proizvođača gotovih **metalnih**

50 Isto, 34

51 Informacija, 2018., 34

52 Četiri vodeće kompanije ostvarile su 51,93 % ukupnog prihoda ove grane. To su: "Iso-wood" sa 24,85%, "Radial" sa 10,64 %, "Tursunprom" sa 8,42, Obrt-Comerc" 8,02 %. Iza njih slijede tri kompanije koje su ostvarile 17,78% ukupnog prihoda ("Uno prom" 6,17% , "Benprom" 5,66%, "Džambo" 5,93%). Slijedi devet kompanija koje su ostvarile 21,47 % od ukupnih prihoda djelatnosti ("TTM" 3,80%, "Halidović" 3,29 %, "Drvostil" 3,36 %, "Tepić" 2,33 %, "BH Legno" 2,27 %, "Kikan" 1,94 %, "Husanović Co" 1,59 %, "Halidex" 1,45 %, "Dusa comerc" 1,44 %) i napokon 4 kompanije koje su ostvarile 3,75 % od ukupnih prihoda djelatnosti. (informacija, 2018, 18-19

53 To su: "Jadrina" d.o.o. 60,35 % i "Ingrat" d.o.o. 39,42 %. U toku 2018. godine otvorena je nova kompanija "Altesholz" d.o.o., koja je ostvarila ukupan prihod od 0.21 % od ukupnog prihoda djelatnosti. Informacija, 2018, 19

54 To su: RPC Superfos Balkan, "Plamingo", "Variplast", "Poly", "Plastex", "Bema" Ba , "Alibegović-plast", "Plastoflex , Mirna, Ambra (Informacija 19, 2018.)

proizvoda i mašina, u ukupnom prihodu industrijske proizvodnje učestvovala je sa 11,22 %, a u izvozu sa 11,45 % ukupnog izvoza privrede Grada. U ovoj grani industrije bilo je registrovano 27 kompanija, koje su upošljavale 530 radnika, što je činilo 6,8 % ukupno uposlenih u privredi svih djelatnosti Grada. Vodećih 6 kompanija ostvarivalo je preko 95% ukupnog prihoda ove djelatnosti.⁵⁵

U djelatnosti proizvodnje **ostalih mašina i uređaja** bilo je registrovano 10 kompanija koje su upošljavale 210 radnika, što je činilo 2,99 % ukupno uposlenih radnika u privredi Gračanice. U ukupnom prihodu privrede učestvovala su sa 2,8 %, obim izvoza ostvaren kroz ovaj lanac činio je 2,10 % ukupnog izvoza privrede. Vodećih 6 kompanija ostvarilo je preko 97 % prihoda ove djelatnosti.⁵⁶

...

I pored mnogih nepovoljnih okolnosti, vrijednost ukupne individualne **poljoprivredne proizvodnje**, u 2018. godini na području Gračanice, povećana je čak za 30,64% u odnosu na prethodnu godinu (sa 33,64

miliona KM na 43,95 miliona KM), što je osjetno više i u odnosu na nekada rekordnu, 2009. godinu. U strukturi poljoprivredne proizvodnje najviše su zastupljeni proizvodi stočarstva i živinarstva (28,67 %). Govedarstvo zauzima sve značajnije mjesto, dok peradarska proizvodnja, iako ima tradiciju i još uvijek predstavlja značajan potencijal, iz više razloga u posljednjih nekoliko godina stagnira i opada. U strukturi biljne proizvodnje, značajno je zastupljena proizvodnja: povrtnog bilja (28,97 %), žita (17,80 %) i stočnog krmnog bilja (9,50 %). itd.⁵⁷

Za proizvodnju je utrošeno 28,05 miliona KM, od čega 10,67 miliona u naturi, a 17,38 miliona KM u novcu. Sa amortizacijom od 1.112.670,00 KM, ostvaren je mješoviti dohodak (neto dodana vrijednost) od 14,78 miliona KM, što predstavlja povećanje za 167,10% u odnosu na 2017. godinu.⁵⁸

Pitanje neiskorištenosti poljoprivrednog zemljišta i na ovom području je jako teško i složeno. Porast površina zapuštenog i neiskorištenog poljoprivrednog zemljišta niko

55 To su: "Trgovir" 47 %, "Index" 19,5 %, "Kovan" M.I. 11,6 %, HST CNC Technik 4,18 %, "Limorad" 4,11 %, "Adam Co" 3,66 % (Informacija, 2018., 21).

56 To su: "Europrost" 43 %, "Fining" 23 %, "Tring" 13,06 %, "Global lift BiH" 6,4 %, "Prim Co company" 6,4 %, "Konstill BH" 6,4 %, "Fars-Inox" 3,03 % (Informacija, 2018., 21)

57 Informacija, 2018, 37

58 Informacija, 2018., 38

čak ni statistički precizno ne prati. Davno ukinuti porez na katastarski prihod samo je jedan od razloga neiskorišćenosti tih prirodnih potencijala. Odavno postoje prijedlozi lokalne vlasti da se taj porez ponovo uvede i da se iz njega pune fondovi koji bi bili u funkciji poticaja i razvoja poljoprivrede, potpuno odvojeni od ostalih poreskih prihoda. To pitanje nije u nadležnosti lokalne zajednice, već viših nivoa vlasti koje nisu zainteresovane da ga riješe. Dotle se površine neiskorišćenog poljoprivrednog zemljišta povećavaju, dok nezaposlenost raste, a mladi odlaze iz zemlje.

Povećanje obima poljoprivredne proizvodnje, zadovoljenje domaćeg tržišta vlastitim proizvodima, stvaranje tržišno orijentiranih proizvođača, povećanje sjetvenih površina i privođenje kulture neobrađenog obradivog poljoprivrednog zemljišta i konačno veće zapošljavanje, strateški su ciljevi u ovoj oblasti, koji su dobro postavljeni dobro napisani (za političke govore), ali u sadašnjim uslovima nerealni.

ULOGA LOKALNE VLASTI: “SAMO DA NE ODMAŽE”

Bez obzira na skućene zakonske ingerencije i mogućnosti, Opštinska (Gradska) uprava u Gračanici nastojala je do sada da se maksimalno stavlja u funkciju razvoja privatnog biznisa. Ako zbog tih skućenih zakonskih mogućnosti i nije mogla privrednicima puno pomoći, lokalna politika je nastojala da im makar ne odmaže. U proteklom godinama vidljiva su nastojanja političkog rukovodstva općine da bude na usluzi kako građanima, tako i lokalnim privrednicima. Odavno su skraćene i pojednostavljene sve administra-

tivne procedure koje se odnose ne poslovanje privrednih subjekata, a posebno one koje se tiču izdavanja dozvola za otvaranje malih biznisa kao što su samostalne zanatske radnje, trgovine, agencije itd.

Općina/Grad je u funkciji povezivanja lokalnih privrednika sa potencijalnim domaćim i stranim poslovnim partnerima, investitorima, državnim i drugim fondovima za poticaj privrednog razvoja itd. Odgovarajuće službe maksimalno pomažu poljoprivrednicima u rješavanju komplikovanih administrativnih procedura za ostvarivanje poticaja sa viših nivoa vlasti, službene registracije poljoprivrednih proizvođača itd. Važnu ulogu u tome od 2000. godine imala su dva, odnosno tri privredna udruženja: Udruženje poljoprivrednika, poljoprivrednih inženjera i tehničara, Udruženje poslodavaca i samostalnih privrednika i unazad nekoliko godina Klaster plastičara i alatničara BiH sa sjedištem u Gračanici. Uz podršku Općine/Grada, ta su udruženja u proteklom periodu realizirala niz aktivnosti koje su bile od općeg, ali i zajedničkog interesa i za lokalnu zajednicu i za poduzetnike. Između ostalog, riječ je o kolektivnim nastupima na domaćim i stranim privrednim sajmovima i drugim manifestacijama, zajedničkim posjetama poduzetničkim sredinama u BiH i inostranstvu, zajedničkom planiranju strateških pravaca razvoja općine, održavanju Gračaničkog sajma obrta i poduzetništva “Grapos – expo” itd.⁵⁹

Dugoročna politika ekonomskog razvoja općine Gračanica definisana je još 2000. godine, odmah nakon završene prve faze poslijeratne obnove. Temeljila se na ključnim razvojnim dokumentima u oblasti prostornog

59 “Grapos expo” je sajam poduzetništva i obrta širokog spektra, međunarodnog karaktera i razvojno-edukativnog usmjerenja. Profilirao se kao sajam dostignuća proizvodnog i uslužnog poduzetništva i obrta, starih i umjetničkih zanata te kvalitetnih uvjeta iz okruženja koji doprinose razvoju poduzetništva i obrta. Njegova vizija je da postane najveći sajam poduzetništva i obrta u regionu, a misija da postane najveći poduzetnički događaj u Bosni i Hercegovini. “Grapos Expo” je zamišljen da bude generator razvoja privrede, podrška poduzetništvu i obrtu. (sa službene web stranice Grada Gračanica). Po 11. puta sajam je trebalo da se održi u svom redovnom terminu, od 17. do 20. 4. 2020. godine, i to po prvi puta u skoro završenoj sportskoj dvorani “Bazen” u Gračanici, ali je zbog pandemije virusa Kovid 19 (korona) morao biti otkazan.

planiranja (Urbanistički plan 2000.–2021., regulacionim planovima centra grada i radne zone I, II i III), te drugim strateškim planovima općine.

Potom je uslijedila Strategija ekonomskog razvoja 2005. – 2010., po kojoj je urađeno nekoliko krupnih dugoročnih projekata koji su bili direktno ili indirektno u funkciji bržeg privrednog razvoja općine.⁶⁰ Između ostalih, to je Studija vodosnabdijevanja i organizovanog odvođenja otpadnih voda, Projekat toplifikacije industrijske zone i gradskog jezgra Gračanice, proširenje i infrastrukturno opremanje industrijske zone, te projekti putne infrastrukture (raskrsnice, mostovi, ulice, lokalni putevi). Iako je Budžet općine, naspram njene veličine i ekonomskog potencijala, pa i poreskih opterećenja, bio i ostao više nego skroman (od 10 do 15 miliona KM), iz njega se godinama kontinuirano 30% izdvajalo za te razvojne projekte.⁶¹ Strategija lokalnog razvoja općine Gračanica 2011–2020. sadrži podužu listu novih programa i projekata, koji se ne oslanjaju samo na korištenje općinskih i drugih domaćih izvora sredstava, nego i na eksterne izvore, poput IPA programa Evropske unije, ali i drugih programa podrške u Bosni i Hercegovini.⁶²

...

Izloženi podaci pokazuju uzlaznu putanju društveno-ekonomskog i sveukupnog razvoja Gračanice od 1995. do 2019. godine. U ovom gradu, za to vrijeme, razvila se industrijska zona se više moćnih proizvodnih ("Širbegović", "Jadrina", "Plamingo", "Ko-

van", "Trgovir" i dr.) i trgovačkih kompanija ("Etna", "Zeka komerc", "Motorex"), te nekoliko većih trgovačkih centara ("Bingo", "Konzum", "Robot", "Zeka komerc" i dr.), po kojima je Gračanica i dobila imidž poduzetničkog grada, koji je u široj javnosti vješto uklopljen u slogan "Gračanica od posla čaršija". Taj slogan je već odavno "iskočio" iz marketinške sfere i u Gračanici nekako postao "općenarodno dobro" iako se zna ko je izvorio njegov autor.⁶³ Vrlo lahko "ušao je u uho", između ostalog, i zato što se doima kao stih iz neke odavno poznate narodne pjesme, koji samo u dvije riječi slika tradicionalni poduzetnički duh i dušu ovoga grada: poslovnost ("od posla") i tradiciju (čaršija).

Američki ambasador Klauzarić je, 1998. godine, puštajući u funkciju magistralni cjevovod gračaničkog vodovoda, izgrađen američkim sredstvima, sa iskrenim oduševljenjem u svom prigodnom govoru "ispalio" i parolu "Ovo je mala Amerika". Gračanica mu se, očigledno, učinila nešto malo ljepšim mjestom u odnosu na tadašnju sumornu bosansku stvarnost. Ta je pohvala, u svakom slučaju, imala šireg odjeka u javnosti, a budući da je godila lokalnim vlastodržcima, kasnije su je više puta ponovili i neki visoki domaći dužnosnici prilikom posjete Gračanici.

Na kraju, ipak treba upozoriti da Gračanica nije neki poseban poslovni eldorado u kojem, što se tiče biznisa i razvoja teče med i mlijeko. Stvarnost je, nažalost, mnogo oporija i drugačija. Gračanica jeste grad od posla i biznisa, ali nije mogla ni metaforički

60 Obraćanje Općinskog načelnika na Tematskoj konferenciji o razvoju preduzetničkog ambijenta u Gračanici, 19. 12. 2009. (kod autora)

61 Isto

62 Strategija, 8

63 U svom posebnom prilogu pod naslovom "Predratno i ratno lice Gračanice", koji je poslužio kao uvodnik za "Poslovni informator Gračanice 1995/96." ("Monos", Gračanica 1995.) ovaj autor je prvi puta u javnost izašao sa tim sloganom, stavljajući ga kao podnaslov poglavlja u kojem je telegramske predočio privrednu sliku predratne i ratne Gračanice. Dvije godine kasnije objavio je posebnu, za to vrijeme luksuzno opremljenu publikaciju, pod naslovom "Gračanica od posla čaršija – poslovna karta 97/08" (izašla 1997., u produkciji istog izdavača), u kojoj je kao uvodnik objavljen njegov opširniji prilog pod istim tim naslovom. Kako se radilo o većim, dobro ilustriranim informativno-poslovnim tiražima, njihov naslov "Gračanica od posla čaršija" lokalna javnost će brzo posvojiti i dalje širiti "kao općenarodno dobro" i do sada najbolju definiciju i brend sadašnje Gračanice.

biti Amerika (kako je govorio Ambasador). Gračanica nije izolirano ostrvo. Sve teškoće i problemi, koji su nastajali zbog odvratne politike i nepovoljnog općeg ambijenta za privređivanje, ovdje se vide i ispoljavaju u drastičnijoj formi nego možda u nekim manje razvijenim sredinama.

ZAKLJUČAK

U poslijeratnom periodu Gračanica bilježi nešto brži privredni razvoj u odnosu na svoje okruženje. Tome je doprinijela poduzetnička tradicija, ali i struktura privrede koja je i u socijalističkom periodu bila orijentisana na mala i srednja preduzeća, bez takozvanih velikih nosilaca razvoja koji su u nekim novim okolnostima uglavnom propadali. U ovom prilogu učinjen je pokušaj da se u kratkim crtama i kroz osnovne ekonomske pokazatelje prikaže dinamika tog razvoja. U metodološkom smislu, zadati vremenski okvir podijeljen je u dva dijela. U prvom se govori o obnovi privrede, u drugom o njenoj konsolidaciji i ubrzanom razvoju, sa posebnim osvrtom na 2018. godinu. Ova dva razdoblja u slučaju Gračanice dijeli momenat okončanja privatizacije državnih (bivših društvenih) preduzeća, koja je bar u formalno-pravnom smislu završena negdje do kraja 2001. godine. Nakon toga uslijedio je izuzetno dinamičan razvoj privatnih preduzeća, koji se može pratiti sve do 2019. godine. Da bi se to pokazalo, u ovom radu korišteni su samo ključni ekonomski pokazatelji, bez pretjeranog detaljisanja koje je uobičajeno u ekonomskim analizama. U metodološkom smislu, ovaj rad je i nastao kao historija slučaja

na osnovu kojeg se mogu razumjeti određeni procesi u širem okruženju, u drugim lokalnim sredinama, pogotovo onim, koje su tokom dvadesetak godina postdejtonskog perioda imale sličan ekonomski razvoj kao i Gračanica. Drugi cilj je bio da se pokaže kako nije “bez pokrića” slogan “Gračanica od posla čaršija”, koji je odavno izašao iz propagandnih okvira i poprimio neko općenarodno obilježje Gračanice.

SUMMARY

THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF GRAČANICA FROM 1995 TO 2018 – A BRIEF OVERVIEW

This article presents a historical retrospective of the economic development of the Gračanica municipality/city, from the end of the war in 1995 to most recent times, with a special emphasis on 2018. The first part deals with the tradition of entrepreneurship and the “survival” of economic entities during the war for Bosnia and Herzegovina (1992 – 1995). The main issue (the post-war economic development of Gračanica) is structured chronologically, in two parts: the first is identified as the period of reconstruction, 1995 – 2001, and the second of accelerated development from 2001 to 2018, with a special emphasis on 2018. This article is written on the basis of official materials of the local community which house an extensive amount of statistic that is not processed or ordered, and which in itself does not provide an opportunity for better comparisons and conclusions. That is why this article should be seen as a historical retrospective (or data) and not as an economic analysis or study.
